

РОЗДІЛ 1.5

Зовнішня торгівля та економічне зростання

Проблема ефективності економічної відкритості країни в контексті забезпечення її довгострокового економічного зростання постійно перебуває сьогодні у дискусійному полі українських політиків та вчених при визначенні шляхів і методів міжнародної економічної політики. Далі для обговорення і дискусії представлено матеріали, які демонструють точки зору теорії економічного розвитку на це питання, аналіз особливостей прояву цієї проблеми для країн з перехідною економікою, зокрема в Україні, а також умови інтеграції української економіки до європейської співдружності.

Сучасні проблеми розвитку міжнародної торгівлі

Як відзначається в провідному сучасному підручнику з теорії економічного розвитку Мікаеля Тодаро¹, вільну зовнішню торгівлю багато вчених розглядають у якості провідного фактору, який стимулював економічне зростання розвинутих країн світу на протязі XIX та початку XX сторіч. Було продемонстровано, що збільшення ємності експортних ринків підвищувало попит на продукцію місцевої промисловості і сприяло формуванню крупних підприємств. Для країн, що розвиваються, при наявності політичної та соціальної стабільності в розвинутому світі, така ситуація також була сприятливою через те, що вони могли позичати фінансові ресурси на міжнародних ринках капіталу під низькі проценти. Приток іноземного капіталу стимулював виробництво, що дозволяло збільшити імпорт та диверсифікувати галузеву структуру національного господарства. В XIX столітті країни Європи і Північної Америки могли брати участь у такому міжнародному обміні на умовах повної свободи торгівлі, руху капіталів та безперешкодної міграції надлишкових трудових ресурсів.

Сьогодні у так званому "третьому світі", де за рівнем економічного розвитку перебуває і Україна, ситуація оцінюється не так позитивно. За винятком невеликої групи країн Східної Азії та Латинської Америки, які зветься "новими індустріальними", переважна більшість країн, що розвиваються, наражаються на значні труднощі при використанні зовнішньої торгівлі у якості стимулятора економічного зростання. У післявоєнний період, як відмічає М.П.Тодаро, позиції багатьох таких країн в міжнародній торгівлі послабшали: їх експорт зростає повільніше ніж експорт розвинутих економік. Винятком є тільки декілька країн-експортерів нафти. Погіршуються і "умови торгівлі" (співвідношення цін на експортні та імпортні товари). Щоб зберегти хоча би паритет щодо валютної виручки, слаборозвинутій країні необхідно безперервно нарощувати фізичні обсяги свого експорту. Причём це необхідно робити в умовах, коли в розвинутих країнах, завдяки науково-технологічному прогресу, постійно відбувається зниження ресурсомісткості виробництва та заміна природних дорогих ресурсів, які імпортуються з інших країн, на дешеві штучні замінники. Сучасний розвиток фінансових систем провідних країн та сталість і надійність їх інституційної бази створили їм перевагу проти нестабільних країн "третього світу" і відносно залучення дешевих кредитів та іноземних інвестицій. Також відмічається, що навіть у тих галузях, де можлива конкуренція з лідерами, - текстильна, швейна промисловість та інші, розвинуті країни створюють штучні перепони на експортних шляхах менш розвинутих держав через встановлення імпортних квот і тарифів, а також жорстких санітарних вимог, ускладнених процедур ліцензування імпортової продукції тощо.

В таблиці 1 представлена структура сучасного світового експорту та наводяться данні щодо її змін за останні 10 років XX століття.

---

¹ Michael P. Todaro. Economic Development. 7th Ed. Addison Wesley Longman, Inc., 1999; Тодаро М.П. Экономическое развитие: Учебник/ Перю с англ. - М.: Эконом, ф-т МГУ, ЮНИТИ, 1997.

Таблиця 1. Структура світового товарного експорту (млрд.долл. та %)

	Вартість 1999	Частка 1990	Частка 1999	Річн. темп зростання 1999/90	Відхилення тем- пу до стр. "всі товари"
Всі товари	5473	100,0	100,0	5	0
Сільськогосподарські продукти	544	12,2	9,9	3	-2
Продовольчі	437	9,3	8,0	4	-2
Сировина	107	2,9	2,0	1	-5
Добувна промисловість	556	14,3	10,2	2	-4
Руди та інші копалини	56	1,6	1,0	1	-5
Паливо	401	10,5	7,3	1	-4
Кольорові метали	99	2,1	1,8	3	-2
Обробна промисловість	4186	70,5	76,5	6	1
Чорна металургія	126	3,1	2,3	2	-3
Хімічна	526	8,7	9,6	7	1
Інші напівфабрикати	414	7,8	7,6	5	0
Машини і транспортне обладнання	2295	35,8	41,9	7	2
Автомобілі	549	9,4	10,0	6	1
Офісне та телекомунікаційне обладнання	769	8,8	14,1	11	6
Інші машини і транспортне обладнання	976	17,6	17,8	6	0
Текстиль	148	3,1	2,7	4	-2
Одяг	186	3,2	3,4	6	1
Інші споживчі товари	492	8,8	9,0	6	0

Джерело: Статистика Міжнародної організації торгівлі (WTO)

Питання для обговорення

1. Проаналізуйте характер зміни частки окремих категорій світового товарного експорту за десять років і дайте оцінку щодо сприятливості чи несприятливості цих процесів для експортних виробництв України.
2. Як Ви вважаєте, така зміна структури світового експорту була на користь розвинутих країнам чи країнам, що розвиваються?
3. Проаналізуйте обсяги експорту по окремим товарним групам та визначте, які з них відіграють більшу і меншу роль в сучасній міжнародній торгівлі.
4. Як Ви оцінюєте у світлі проведеного аналізу перспективу розвитку експорту українських товарів на майбутнє?
5. Чи зможе, на Ваш погляд, розвиток українського експортного виробництва в рамках структури, що склалася у нас сьогодні, бути потужним фактором довгострокового економічного зростання України?
6. Яку зовнішньоекономічну політику необхідно проводити в Україні для формування експортного виробництва, яке буде забезпечувати довгострокове економічне зростання?

Дві сторони фінансових ринків, що народжуються

(матеріал з книги экс-віце-прем'єра і міністра фінансів Польщі в 1994-1997 рр., автора програми "Стратегія для Польщі": Колодко Г.В. От шока к терапии. Политическая экономия постсоциалистических преобразований. - М.: ЗАО "Журнал эксперт", 2000, с. 281-285)

Ринки у всіх постсоціалістичних країнах за класифікацією міжнародних організацій типологічно відносяться до ринків, що народжуються. Це обумовлюється двома аспектами. По-перше, ці ринки знаходяться у процесі формування і тому можуть розглядатися як такі, що народжуються, бо всі вони виростають з централізованої планової економіки і поступово стають частиною інтегрованої економіки світового ринку. Це означає, що політики повинні свідомо сприяти зрілій ринковій поведінці і створювати умови для того, щоби розвиток ринкової системи міг бути здоровим.

По-друге, постсоціалістичні країни мають ринки фінансів і капіталу, що народжуються, бо вони відкриваються для світової економіки і надають таким чином нові інвестиційні можливості. Ці можливості використовуються переважно багатими країнами, які мають надлишки заощаджень, що не поглинаються внутрішніми інвестиціями. Схильність до заощаджень і можливості для формування капіталу у цих країнах є більшими ніж поточні внутрішні потреби в інвестиціях. Тому певна частина накопичень іде на пошук різних інтересів на міжнародних ринках. У той час, як в умовах зрілих ринків приріст капіталу перевищує потребу в ньому, на ринках, що народжуються, попит на капітал перевищує його внутрішню пропозицію. Враховуючи, що капітал має тенденцію перетікати з тих місць, де він знаходиться у надлишку, туди, де його не вистачає, зрозуміло чому ці надлишки інвестуються на ринках, що народжуються, де є шанс отримати надзвичайно високі прибутки, але де ризик також є надзвичайно великим.

В 1997 р. на фондових біржах ринкових економік, що народжуються, було продано акцій на величезну суму - 2,7 трильйона доларів чи 14% від 19,3 трильйона доларів у всьому світі. Фондовий ринок у більш просунутих перехідних країнах - Чехії, Угорщині, Польщі - мав більший обіг, ніж фондовий ринок Росії. Проте перше місце серед трансформаційних країн впевнено посів Китай, обіг фондового ринку якого склав біля 230% капіталізації ринка цієї країни, а це свідчить про те, що кожна акція змінила господаря у середньому більше двох разів. Таким чином, Китай разом із Тайванем і Південною Кореєю був в 1997 році серед найбільш активних ринків, що народжуються. В зазначеному плані Польща і Угорщина з обігом майже 80% знаходилася, відповідно, між США і Бразилією та Малайзією і Грецією. Росія, яка перебувала у самому кінці рейтингу за таким показником, мала обіг приблизно 25% капіталізації ринку і розміщувалась між Ізраїлем і ПАР.

Унікальною рисою невеликих нових постсоціалістичних фондових ринків є той факт, що вони надавали можливість отримання надзвичайно високих прибутків навіть тоді, коли виробництво всередині країни значно скорочувалося. Можна вважати, що ті, хто вкладав гроші в ці ринки, ризикували більше з тим, щоби отримати більші доходи, проте з точки зору макроекономіки у цьому випадку відбувався простий перетік частини національного доходу на рахунки іноземних інвесторів. Доходи ці часто-густо не були результатом підвищення продуктивності за рахунок інвестицій і, як правило, вони не реінвестувалися у місці їх отримання, а швидко переводилися до інших місць.

Більшість перехідних економік були у змозі забезпечити здоровий притік прямих іноземних інвестицій, а ринки фінансів і капіталу, що народжуються, зазвичай полегшують формування і розподіл капіталу, роблячи таким чином внесок у постсоціалістичне відтворення і зростання. Але в деяких країнах рівень відтоку капіталу перевищив рівень іноземних кредитів та інвестицій, включаючи внески приватного капіталу і фінансову допомогу урядів та міжнародних організацій. Цього не трапилося б, якби були прийняті відповідні регулюючі акти. Замість цього спостерігалися ререгуляція і руйнування загальновідомих методів, які допомагають контролювати грошові потоки. Це відбулося не тому, що ніхто не знав, як регулювати грошові потоки, а тому, що не було достатньої політичної волі і відваги, так необхідних при проведенні реформ. Тому не дивує, що ринки в деяких з цих країн з'явилися на світ спотвореними. В таких країнах, як Албанія і Росія, інтереси неформальних груп деякий час стояли вище потреб стабілізації і розвитку національної економіки, а ринки, що народжуються, використовувалися як засіб задоволення цих інтересів.

Таким чином, політика повинна бути спрямована на залучення іноземного капіталу через довгострокові, бажано прямі інвестиції. Така політика повинна сприяти макроекономічній реструктуризації та створенню конкуренції. Таким чином робиться внесок у відтворення і зростання, який сприяє

як іноземним, так і внутрішнім інвесторам капіталу. Якщо такий політичний підхід є відсутнім, то лібералізація руху фінансів і капіталу може призвести замість додаткових ін'єкцій капіталу до його скорочення.

Прикладом цього останнього сценарію є російська економіка. В 1996 році вона скоротилася на 6%, а до 1989 р. на 50%. Одночасно ставка доходу на російському фондовому ринку у доларовому виразі складала 113%. Ця тенденція продовжувалась і в 1997 році. Падіння ВВП не припинилося, а ставка доходу залишалася напрочуд високою - 111%. Прибуток, який можна було отримати на інших ринках, що народжуються, включаючи лідируючі перехідні економіки, була не такою привабливою, хоча також високою, і у більшості випадків цей прибуток значно перевищував прибутки на ринках розвинутих країн.

За тим реальність вступила у свої права. Після початку азійської кризи маятник розпочав рух у зворотному напрямі й інвестори у всьому світі, які годувалися з ринків, що народжуються, запанікували. В першій половині 1998 р. індекс для Московської фондової біржі зменшився на 63,3%, а це значить, що у доларовому виразі вартість акцій впала на дві третини за 6 місяців. До кінця року цей індекс впав на приголомшуючі 96%. На скільки нервовим у цей період було життя фондового ринку, можна бачити з падіння індексу на 18,2% за один тиждень червня. Дійсно, економіка Росії перетворилася на економіку "казино". Багато інвесторів, включаючи провідні іноземні інвестиційні банки і фонди, що використовували техніку хеджування, втратили значні суми.

Проте провина за падіння фондового ринку Росії лежить не на іноземних інвесторах і спекулянтах, які діяли як зазвичай, а на погане макроекономічне керування уряду і непрацюючу політику структурних реформ, переважно у сфері приватизації і корпоративного управління.

На протязі декілька років уряд продавав авуари нижче за ринкову клірингову ціну. Тим не менш, зростання індексу фондового ринку склало приблизно 450% лише за два роки. Тільки у меншій мірі цей процес спричинився через природний процес вирівнювання, який включав пошук і встановлення заново стабільних рівнів ринкової вартості. Різниця між номінальними цінами первинного ринку, з одного боку, і реальною вартістю і дохідністю реальної власності, з іншого, що демонстрував тривалий час вторинний ринок, зменшилася. Значний підйом фондового ринку створено штучно не тільки у наслідок постійних спекуляцій, але і деякими інвесторами, переважно своїми. Ця мильна бульбашка, у свою чергу, надихала невиправдані сподівання на подальше зростання. Те, що бульбашка лусне - тобто що капіталізація, завдячуючи роботі реальної економіки, поверне фондовий ринок на рівень, де йому належить бути, було неминучим. За шість місяців обсяг біржових операцій скоротився наполовину. За першу половину 1998 року середня вартість акцій на ринку капіталу Росії упала на 50%.

В Росії жадібність портфельних інвесторів до швидкого збагачення - незважаючи на фінансову нестабільність, зростаючу нерівність і злидарство, - а також неадекватне регулювання і неспроможність політики уряду, створили мильну бульбашку, яка луснула при перших ознаках паніки на ринку. Наслідки цього для реальної економіки - падіння виробництва та рівня життя. Єдиний спосіб уникнути цього - не створювати ситуації мильної бульбашки. Але єдиний спосіб це зробити - заступити дорогу зацікавленим фінансовим групам. Саме тому олігархи не бажали, щоб уряд регулював потоки капіталу і дбав про корекцію. Це створювало можливість серйозної кризи, але в проміжку мав місце величезний перерозподіл акцій і потоків капіталу як у національному, так і в міжнародному масштабі. Деякі люди збагатіли, а більшість - збідніла.

Ринки капіталу, що народжуються, були безперечно більш дохідними, але також і більш хаотичними і непередбачуваними. До певної міри відповідальність за це несуть і радники з розвинутих ринкових країн. Довгий час ніхто на Уолл-стріт не розумів, яким чином російський ринок капіталу може виникнути з нічого і яким повинно бути регулююче оточення. Гірше того, накопичені знання допомагали скоріше експлуатації, ніж захисту ринків, що народжуються. Навіть офіційна допомога, яка була призначена для технічного сприяння проведенню приватизації та зміцненню ринків капіталу, іноді перенаправлялася на інші, менш соціально виправдані цілі. Згідно USAID, деякі американські радники по російській приватизаційній програмі "використовували інформацію, отриману при виконанні програми... для подальших приватних інвестицій". На жаль, торгівля інформацією - звичайне явище в перехідних економіках, і громадськість слабо реагує на негативні факти такого роду, які оприлюднювалися у засобах масової інформації.

Ринки, що народжуються, і постсоціалістичні економіки не варто розглядати тільки як поле для фінансових спекуляцій міжнародних інвесторів. Завдяки притоку капіталу, який вони забезпечують, ці інвестори важливі для перехідних економік, бо всім їм без винятку притаманна недостатня внутрішня спроможність до накопичення. Таким чином, можливість залучити якомога більше довгострокових іноземних інвестицій є ключовою для розвитку цих країн. В цьому відношенні ситуація в перехідних економіках дуже динамічна, бо прямі вкладення іноземного капіталу, на відміну від портфельних трансакцій, весь час збільшуються.

Питання для обговорення

1. Яку роль відігравали фінансові ринки, що народжуються, в постсоціалістичних країнах з перехідною економікою?
2. У чому була схожість, а у чому відмінність, розвитку і ролі фінансових ринків в Росії і в Україні в 90-х роках минулого століття?
3. Яке повинно бути ставлення в перехідних економіках до іноземної фінансової допомоги та інвестицій?
4. Який тип таких інвестицій є найбільш привабливим для економічного зростання?

Сучасні тенденції в міжнародній торгівлі

(матеріал з: "На порозі XXI века Доклад о мировом развитии 1999/2000. - М.:Изд-во "Весь мир", Всемирный банк, 2000, с. 30-34.)

Потоки міжнародної торгівлі все глибше проникають в економіку країн, що розвиваються, здійснюють вплив на загальну економічну структуру, а також на такі її елементи, як розподіл доходів, зайнятість, зростання продуктивності. В 90-х роках торгівля товарами та послугами зростала темпом, що у два рази перевищував темп зростання світового ВВП, при цьому частка країн, що розвиваються, піднялась з 23 до 29 відсотка. Ці сумарні цифри не відбивають важливих змін, що мали місце у останньому десятиріччі, завдячуючи яким країни третього світу отримали нові можливості для економічного зростання.

Однією з нових тенденцій в міжнародній торгівлі є торгівля компонентами. Все більшого розповсюдження набуває практика отримання компонентів із-за кордону, а додатковий поштовх цим процесам надав Інтернет, використання якого сприяло включенню в торгівлю нових виробників з країн, що розвиваються. Точно визначити важко, але приблизні оцінки свідчать, що на початку 90-х років торгівля деталями і компонентами складала одну третину (біля 800 млрд.дол.) всієї торгівлі між виробниками промислової продукції. Цей вид торгівлі призвів до виникнення глобальних виробничих мереж, що постійно розширюються. Вони з'єднують дочірні підприємства транснаціональних фірм з незалежними розробниками, виробниками та дистриб'ютерами компонентів. Ці мереживі структури дозволяють фірмам-учасникам вихід на нові ринки, вступ у комерційні відносини, здійснювати передачу технологій. Розвиток інформаційних технологій допомагає країнам, що розвиваються, увійти в цей процес. Наприклад, "Дженерал електрик" розміщує в Інтернеті інформацію про свої потреби в компонентах і фірми з усього світу беруть участь в конкурсі за право постачати їх.

Елементом нової структури міжнародної торгівлі є значне зростання торгівлі послугами і електронної торгівлі. У 90-х роках експорт комерційних послуг зріс на всіх без винятку континентах (особливо в Азії). Ці зміни мають особливе значення, бо послуги часто використовуються у виробництві товарів, а також інших послуг, що піднімає їх конкурентоздатність. І розвинуті країни і такі, що розвиваються, набувають багато переваг, відкриваючи свої ринки.

В основі різкого збільшення торгівельних потоків знаходиться політика лібералізації торгівельного режиму, яка активно реалізується країнами, що розвиваються. В світову організацію торгівлі (СОТ) в 1999 році входили 110 з 152 країн, що розвиваються. Але торгівельна реформа наштовхується на все зростаючий супротив, особливо в розвинутих країнах, де адаптація до конкурентного тиску з боку міжнародних ринків може виявитися хворобливим процесом. Для успіху торгівельної реформи потрібен перерозподіл ресурсів між економічними групами, що для останніх може обійтися

недешево. Все більше розуміння отримує факт, що для успіху торгівельної реформи потрібні гнучкі інститути ринку праці.

Компанії, що випускають імпортозамінну продукцію, також чинять опір подальшій реформі міжнародної торгівлі, звертаючись до антидемпінгового законодавства для обмеження свободи доступу товарів на їх внутрішній ринок. До 1997 року не менш ніж 29 країн застосували антидемпінгове законодавство, а ще більше країн має таке законодавство.

Необхідно визнати, що міжнародна торгівельна реформа народить, як переможців, так і переможених. І хоча останніх буде менше, проблемою залишається компенсація їх майбутніх втрат. Важко переконати переможців поділитися плодами з переможеними. А це необхідно, враховуючи, що, очікуючи втрат, впливові "гравці" будуть перешкоджати подальшій реформі міжнародної торгівлі.

Питання для обговорення.

1. Які останні тенденції у світовій торгівлі треба більше враховувати в зовнішньоекономічній стратегії України?
2. В чому особливості електронної торгівлі, які суттєво впливають на розширення міжнародної торгівлі?
3. Міжнародна електронна торгівля в Україні: стан, технічні можливості, інституційні можливості.
4. Захист вітчизняного товаровиробника в контексті міжнародної торгівлі - це благо чи гальмо для довгострокового економічного зростання в Україні?
5. Останнім часом випуски новин все частіше повідомляють про широкомасштабні і гучні виступи так званих "антиглобалістів". Яке Ваше ставлення до цього явища і чиї інтереси захищає цей рух?